

La plaga de Faraó. La llegenda de les mosques de sant Narcís a les cròniques medievals

Josep Antoni Aguilar

És ben sabut que la conquesta de Sicília per Pere el Gran va tenir una resposta contundent des de la Santa Seu: el pontífex romà, Martí IV, de nacionalitat francesa, va excomunicar el rei d'Aragó, el va desposseir de tota la seua terra i va fer predicar la croada contra els seus regnes. La casa de França havia de ser la gran beneficiada d'aquestes disposicions: Carles de Valois, fill de Felip III l'Ardit, rei de França, va rebre la investidura del regne d'Aragó i, l'any 1285, un colossal exèrcit acabdillat pel mateix sobirà francès, els seus hereus i el legat pontífic Jean Cholet va emprendre la marxa cap a terres catalanes per tal de prendre possessió dels nous dominis. (*)

La desproporció numèrica entre invasors i defensors resultava tan manifesta que tot feia presagiar un desenllaç tràgic per als interessos d'Aragó. La situació era realment extrema, i la visió de les tropes franceses va colpir els cronistes catalans de l'època, com l'anònim de les *Gesta Comitum Barcinonensium*, que arribà a dir que els Pirineus resplendien amb la lluentor dels escuts dels croats, (1) o el mateix Desclot, que no podia donar crèdit a l'espectacle que els seus ulls li mostraven. (2) Era ben lògic aquell sentiment d'estupefacció, que, si hem de fer cas de Muntaner, va envair fins i tot el temerari rei Pere: conta la seua *Crònica* que, en trobar-se l'enemic desplegat als plans de Peralada, el Gran, descoratjat, va elevar la seua pregària als cels, i demanà molt devotament l'ajuda divina en un cas tan greu. (3)

La reacció cristiana i humil atribuïda per Muntaner al comte-rei em sembla ben digna de ser tinguda en compte, perquè, de fet, s'adiu molt amb la seua interpretació

dels fets. Convé recordar, en efecte, que, en narrar-nos els preparatius bèl·lics de Felip l'Ardit, el cronista anticipa el desenllaç desastrós de la croada contra Catalunya i l'explica des d'una lògica providencialista que veu en les derrotes dels enemics del casal d'Aragó la intervenció divina (*Gesta Dei per catalanos*). Així doncs, l'episodi de la croada queda convertit en una prova més de la tesi que unifica tota la seua *Crònica* i que és enunciada als primers capítols («E qui ab veritat guerreja e va, Déus lo exalça e li dóna victòria, e que ab poques gents fa vençre e destrovir moltes qui ab supèrbia e malvestat van e es fien més en llur poder que en lo poder de Déu», c.1, p. 610). El binomi humilitat/supèrbia, aplicat a les actuacions dels protagonistes de la història, té, en aquest sentit, un paper fonamental. I la conclusió de l'empordanès és clara: Déu confon el rei francès perquè l'irriten l'orgull irrefrenable i els pecats de la seua gent. O, com ho diria Desclot: «Nostra Senyor [...] tota vegada mantén los humils e poneix los argullosos» (c. 160; V, p. 93). És la vella proclama bíblica: «Deus superbis resistit humilibus autem dat gratiam» (I Pt 5:5, Iac 4:6).

El recurs a la moralització (sempre, és clar, sobre les desgràcies de l'enemic) s'adverteix ben fàcilment en les pàgines de les nostres cròniques. Cal advertir que els relats de Desclot i Muntaner estan farcits de petites històries o *exempla* que s'aprofiten per provar que la «ira de Déu» ha caigut sobre França per haver envaït injustament les terres del rei d'Aragó. Algunes són inoblidables, com el de la robusta i enginyosa mercadera de Peralada, capaç ella sola de capturar un cavaller francès (MUNTANER, c. 124), o el del prohoms de Perpinyà que

sap esperar amb paciència el moment de venjar-se dels assassins de la seva fidel muller (DESCLOT, c. 140). De tots aquests episodis, però, el més conegut té a veure potser amb la pestilència que va acabar de desmoralitzar els invasors i els va fer desemparar la terra, tradicionalment atribuïda a l'obra de sant Narcís i les seues infal·libles mosques vironeres, protagonistes d'aquest dossier. En aquesta aportació comentaré la llegenda de les mosques a través del testimoni que ens van deixar les cròniques catalanes i la resta de la historiografia medieval, tot i presentant les principals característiques que la inclusió de la història presenta a cada obra.

Les mosques de Girona i la historiografia medieval

Tot i no consignar l'aparició de la plaga de mosques, Ramon Muntaner veia clar que les malalties que s'havien estès a l'host francesa durant el llarg i penós setge de Girona eren un signe inequívoc que els enemics, amb les seues malvades accions, s'havien guanyat la còlera de Déu. El cronista s'esforça a ponderar la magnitud de la pestilència: «E parec-ho bé, que la ira de Déu los venc dessus, que tanta d'enfermetat se mès en ells, que açò fo la major pestilència del món que anc Déus trametés a negunes gens» (c. 128, p. 779). La nostra *Crònica* no devia exagerar en aquest punt, perquè, de fet, la notícia va ser recollida per moltes cròniques, annals i crònicons europeus de l'època, ni que fos en forma d'una nota breu. I no sembla gens gratuït el fet que moltes d'aquestes obres atorguen a la pesta un caràcter extraordinari, símptoma clar de la fascinació que va causar des de ben aviat. Si examinem les referències més breus, trobarem que el que ha estat dit és vàlid sobretot en el cas de la historiografia italiana. Efectivament, un cronista genovès del s. XIII, Jacoppo Doria, ja va incloure als *Annales Ianuenses* unes línies sobre la desfeta francesa del 1285.(4) El primer detall interessant d'aquesta versió és que Doria qualifica de *mirabilis* la pesta i dona com a víctimes de la plaga els cavalls de l'enemic, però no ens parla de les baixes humanes. En canvi, la *Crònica* de Salimbene, que no parla explícitament de la pesta, sí que assenyalava una gran mortaldat a l'host del rei de França, produïda no pels cops dels seus oponents, sinó per la voluntat divina, que ordena la vida i la mort de totes les coses segons li plau.(5) En tot cas, cal contrastar tots dos relats amb el de la *Nuova Cronica* de Giovanni Villani, que ens ofereix una versió ja més completa i sembla que basada en arguments més racionals. Per al florentí,

Sant Narcís. Detall de la tapa d'un sepulcre (Museu d'Art, s. XIV).

en efecte, la salut de l'exèrcit francès va començar a debilitar-se a causa de les dificultats connaturals a una situació tan dura com és el setge d'una ciutat: al camp dels assetjadors, la gran calor va accelerar la descomposició de les bèsties mortes, circumstància que va comportar l'aparició d'uns insectes (mosques i tàvecs) la picadura dels quals inoculava un verí que resultava igual de letal en els homes que en els cavalls. L'acció dels malèfics animalons va multiplicar els efectes de la pestilència i va fer la situació insostenible.(6)

En la mateixa línia que Villani trobem el representant més significatiu de la historiografia francesa del període, Guillem de Nangis, autor de la *Gesta Philippi tertii Francorum regis*. Nangis, que evidentment representa el punt de vista antiaragonès, no podia veure al darrere del fracàs de la croada la mà de la Providència; només dona com a ori-

gen de les adversitats la manca d'avituellament que patien els francesos, com a conseqüència dels atacs per sorpresa de la gent del rei Pere contra les caravanes que portaven els aliments i del cop de mà definitiu de l'almirall Roger de Llúria, arribat des de Sicília, que havia destruït la major part de l'estol francès i eliminat el sistema de comunicacions per mar. Des de ben aviat, però, aquest enfocament de Nangis va haver de conviure amb els judicis d'altres historiadors francesos que veien en l'aparició de la plaga un fet inaudit.(7)

Si exceptuem el cas de Ramon Muntaner, constatarem que, de tots els textos esmentats fins ara, no n'hi ha cap que relacioni la pesta de Girona amb els abusos de l'exèrcit francès. Ben cert és que, a l'hora d'avaluar les versions que presenten de forma explícita la pestilència com un càstig del cel ens cal tenir en compte, d'una banda, el grup de cròniques catalanes representat per Bernat Desclot, la redacció llatina definitiva de les *Gesta Comitum* (sembla que enllestida a principi del s. XIV) i la *Crònica general* de Pere el Cerimoniós, que té en les *Gesta* una font fonamental; de l'altra, la historiografia siciliana medieval, representada per les històries de Niccolò Speciale i, sobretot, Bartolommeo di Neocastro.

Bernat Desclot descriu detalladament el rastre de barbàrie que el pas dels croats deixaven per les terres del Rosselló i l'Empordà: massacre de la població civil, profanació de llocs consagrats al culte diví, etc. És el tòpic de la *saevitia Gallicorum*, sobre el qual s'estenen altres textos antifrancesos de l'època. Naturalment, Desclot acompanya cada prova de la crueltat francesa amb la corresponent advertència moralitzadora que avança l'esclat de la còlera divina, que es desencadena al c. 160: l'àrdua resistència dels gironins, primer, i després el càstig del cel, en forma de mosques i pestes, esdevenen un obstacle insuperable.(8) Notem, però, que l'autor distingeix dos temps en la pestilència. En un primer moment hi ha pròpiament la plaga de mosques, que afecta els cavalls de l'host: Desclot és probablement l'historiador més antic a parlar-ne, les descriu superficialment (eren «tan grosses e tan grans com una glan») i fins i tot ens diu com actuaven (amb una mala idea considerable, s'introduïen als cossos dels animals a través d'orificis com les orelles i «el ses», i provocaven la mort de la pobra bèstia). En un segon moment, Desclot assenyala l'aparició de «diverses malalties e mortaldats» entre els francesos, que van causar estralls especialment entre la noblesa i que es van endur les vides d'un terç de tot l'exèrcit.

Desclot esmenta el referent de les deu plagues d'Egipte de l'Èxode («que anc la plaga que Déus donà en Egipte al rei Faraó no poc ésser major que aquesta»), fet que es repeteix a les *Gesta Comitum Barcinonensium*.(9) Aquesta crònica llatina confirma les dades de Desclot sobre la destrucció dels llocs sagrats, i presenta la particularitat de ser el primer text català a posar en escena el cos de sant Narcís, víctima de l'ànsia de destrucció dels croats. Convé matisar, tanmateix, que l'anònim no parla en cap cas d'una intervenció directa del sant, tot i relacionar les adversitats posteriors amb aquestes mostres contínues d'irreverència. D'altra banda, les *Gesta* incideixen més en detalls com l'aparença dels insectes: ens diu que són blaus d'una part i verds de l'altra, i encara sap apreciar en cada part una taca vermella. La versió d'aquesta crònica serà adoptada més tard per la *Crònica general* de Pere el Cerimoniós (l'anomenada *Crònica de sant Joan de la Penya*), que és en bona part una traducció de les *Gesta*.(10)

Si amb les *Gesta* tenim una primera vinculació de sant Narcís amb la pestilència, el que ens ofereix una crònica com la *Historia Sicula* de Bartolommeo di Neocastro és, potser, la forma de la llegenda més acostada a la que avui coneixem. En l'obra d'aquest cronista sicilià de la darrereria del s. XIII, la plaga de les mosques apareix estretament vinculada a l'heroica figura de Pere el Gran gairebé com a corol·lari de totes les seues gestes, i és anticipada a través de les profecies sobre aquest monarca que el narrador posa en boca de diversos personatges de la història.(11) Neocastro narra com, després d'haver pres Girona, uns quants soldats francesos s'acosten a l'església de sant Feliu a la recerca d'un botí fàcil. Els impius veuen el sepulcre del venerable bisbe gironí i, sense gaire respecte per les coses sagrades (després de tot, pensen, els catalans no poden tenir sants), el profanen: el pobre sant és despullat i sotmès a diverses vexacions. Els saquejadors, però, també reben el càstig que es mereixen, perquè Déu els fa caure a terra fulminats. I llavors es produeix el miracle. A la tomba del sant apareixen tres forats dels quals comencen a sortir quantitats immenses d'uns insectes en la descripció dels quals Neocastro carrega la mà com ningú: tenen forma de mosques salvatges o de vespes molt grosses, amb dos fiblons (un al davant i un altre al darrere) i quatre potes (dos a cada part), que inoculen en homes i bèsties un verí potentíssim amb la seua mossegada o amb el simple contacte de les seues extremitats. L'aire es corromp i la pesta i la malaltia es fan generals a l'host francesa, sense distinció de paratge o posició: 60.000 homes moren. D'altra banda,

Plagues de l'Éxode. Bíblia d'Utrech (s. xv)

la *Historia Sicula*, que també compara el succés amb les plagues de Faraó, aporta un detall ben curiós: la pesta mai no va passar més enllà del riu Ter ni va afectar les zones dels voltants, de manera que només els francesos van quedar confinats en aquell microclima infecte!(12)

La historiografia siciliana ens ofereix, per tant, les úniques versions anteriors al s. XV que parlen d'una implicació directa de sant Narcís i fan sorgir la plaga del seu sepulcre profanat. En la historiografia catalana, les primeres cròniques que parlen ja obertament del «miracle de les mosques» són quatrecentistes. D'una banda, tenim les *Històries e conquestes* de Tomic i, de l'altra, l'anomenat *Sumari d'Espanya* de Berenguer de Puigpardines, que aprofita ben sovint el text del primer. En tots dos casos, el relat de la croada és bastant resumit i la referència al miracle molt puntual: ambdues fonts situen els fets després de la caiguda de Girona i no parlen de la profanació del cos. Així, les *Històries e conquestes* només expliquen que, «après que Gerona fo presa, se sdevench un miracle en la dita ciutat, que de un cos sant que ha dins la sglésia de Sant Pheliu a qui dien sant Narcís, isqueren tantes de mosques blanques del seu vas, que los franceses que picaven prestament morien».(13)

La plaga com a càstig

De la lectura dels textos presentats sembla apropiat concloure que, des de ben aviat, la historiografia medieval va interpretar l'inesperat final de la croada de 1285 des d'una perspectiva moralitzadora. Comptat i debatut, es pot dir que Muntaner, Desclot, les *Gesta o Neocastro* posen al servei de la moralització un motiu folklòric ben tipificat al *Motif Index* de Stith Thompson com és el Q552.10., *Plague as punishment*, les primeres realitzacions del qual són, com a mínim, tan remotes com el ja esmentat *Éxode*. Fa pocs anys que Anna Cortadellas, molt encertadament, va adduir en relació amb la nostra història un text de Cassiodor que narrava el setge pels perses de la ciutat mesopotàmica de Nisibis.(14) Es tracta, de fet, d'un motiu ben present arreu de la literatura universal, i per això no ens ha de resultar estrany retrobar-lo en un text del s. XII i tan poc vinculat a l'àmbit de la Corona d'Aragó com és la *Chronica regum Manniae et Insularum*, és a dir, la crònica del reis de Man. Segons aquesta crònica, l'any 1158 els exèrcits de Somerled van desembarcar a l'illa i, després d'haver derrotat el rei Godred, la van pren-

dre. Finalment, però, Somerled i els seus van fugir espantats, perquè van presenciar l'horrible mort d'un dels magnats de l'host, que havia planificat el saqueig d'una església de la zona, on reposava el cos d'un sant molt venerat pels illencs: el desgraciat havia expirat entre grans dolors, cobert per una multitud de mosques grosses i molt desagradables que l'anaven consumint a poc a poc.(15)

D'altra banda, no cal dir que la llegenda de les mosques va ser presa com a model per a la narració de situacions històriques posteriors. Per la meua banda, voldria cridar l'atenció sobre un text francès mig desconegut, una crònica en vers redactada a principi del s. XIV per un misteriós Geoffroi de París, que narra les lluites entre Frederic d'Aragó i els Anjou de Nàpols per la possessió de Sicília. El que resulta més interessant d'aquesta obra és llegir com el rei Frederic, fill de Pere el Gran (un altre rei, doncs, del casal catalano-aragonès), es beneficia de l'ajuda d'un altre

estol de mosques inquietes i aconsegueix salvar el tron gràcies a la seua providencial intervenció. En efecte, les tropes invasores de Carles de Valois (l'enemic, un altre cop, és francès) han de retirar-se a corre-cuita de l'illa quan ho tenen tot guanyat, perquè comencen a patir els efectes d'una inoportuna pestilència, «una tempesta que no va deixar cabells en testa, ni cap destre que no fos mort».(16) En realitat, la crònica de Geoffroi, contaminada pels relats de la pesta de Girona, demostra fins a quin punt l'ensulsiada de la croada de 1285 va quedar gravada a la retina de la França de l'època. O com ho va dir el mateix Muntaner: «En tal punt s'entornaren que, aïtant con lo món dur, en França, ne en tot son desheret, no oïran parlar de Catalunya que no els membre» (c. 139, p. 720).

Josep Antoni Aguilar Àvila és becari predoctoral de literatura medieval a la Universitat de València.

NOTES

* Resumesc a continuació alguns dels aspectes més destacats d'una comunicació («De plaga musarum: els mals de França a les cròniques medievals») que vaig tenir l'oportunitat de llegir a la Universitat de Girona durant el XIII Col·loqui de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (setembre de 2003), contribució que es troba en premsa a les *Actes de l'esmentat congrés*.

- (1) Faig servir l'edició crítica de L. BARRAU-DIHIAGO (Barcelona, Fundació Rabell i Cibils, Viuda Romaguera, 1925): «Refulgebat sol in clipeis aureis, et montes ab eis splendore fulgureo resplendebant» (§32, p. 78).
- (2) Seguesc el text curat per M. COLL I ALENTORN (Barcelona, Barcino, 1949-1951): «Quax no és cosa que's dege creure si hom no'u havia vist [...] tant era gran la ost, que si tota anàs ajustada e partis un dia d'un loch e volguessen anar en altre, no pogueren anar per res del món una legua, que no podían caber en nenguna ciutat per gran que fos» (c. 131; IV, p. 64-65).
- (3) Quant a la *Crònica* de Muntaner, citaré per l'edició de F. SOLDEVILA a *Les Quatre Grans Cròniques* (Barcelona, Ed. Selecta, 1971): «E segurament que anc la host del rei de França no es poc tan bé veure negun temps con se veïa de la vila de Peralada, que no hi havia tenda neguna que no la pogués hom veure dels murs de Peralada. Ecom lo senyor rei d'Aragon los veé així tots, llevà los ulls al ceel e dix: -Ah, sènyer Déus! E què és açò que jo em veig davant? No em cuidava que entre tot lo món tanta de gent se pogués aplegar en un dia-. E així mateix viu tot lo navili en lo golf de Roses, que era tota infinitat de veer. E llavors lo senyor rei d'Aragó dix: -Sènyer ver Déus, plàcia't que no em desempars, ans l'ajuda vostra sia ab mi e ab més gents» (c. 123, p. 774).
- (4) *Annales Iamenses*, ed. de G.H. PERTZ dins *Monumenta Germaniae Historica*, Hannover, Impensiis Bibliopolii Aulici Mahniani, 1862, vol. XVIII, p. 314.
- (5) *Chronica fratris Salimbene de Adam ordinis Minorum*, ed. i notes d'O. HOLDER-EGGER dins *Monumenta Germaniae Historica*, Hannover, Impensiis Bibliopolii Aulici Mahniani, 1905-1913, vol. XXXII, p. 594.
- (6) *Nuova Cronica*, I, IX, c. 102.
- (7) *Gesta Philippi tertii Francorum Regis*, ed. de P. DAUNOU i J. NAUDET dins el *Recueil des Historiens des Gaules et de la France* (=RHG), París, Imprimerie Nationale, 1860, vol. 21, p. 554. Però *cf.* amb una crònica anònima francesa que anota fets fins a l'any 1286, que no es pot estar

de constatar l'estupor causat pel funest espectacle de les mosques (*Chronique anonyme finissant en MCCLXXXVI*, RHG, vol. 22, p. 100).

- (8) Vet ací el text de Desclot: «E nostra Senyor d'altra part, qui tota vegada mantén los humils e poneix los orgullosos, tramès-los damunt en aquella ost pestilèncias, e malalties, e fam e totes malas venturas. Car primerament los tramès pestilèncias de mosques que hi hac tantes que al romanent del món no foren anc vistes tantes ensems; e eren mosques bé tan grosses e tan grans com una glan, e entraven per les narils als cavalls e davall per lo ses, que no hi valien mantes, ne tanques de cuir, ne negun giny que fessen, que els ho poguessen vedar; e mantinen que els eren entrades per un dels llocs damunt dits, no hi havia tan forts ne tan poderós cavall, que tantost no caigués a terra mort fret, així que bé en moriren en aquella host, per aquelles mosques, quatre milia cavalls de preu e ben vint milia d'altres, sens tot si, que anc la plaga que Déus donà en Egipte al rei Faraó no poc ésser major que aquesta. E enaprés Déu donà sobre les gents d'aquella host diverses malalties e mortaldats, així que el terç d'aquelles gents tan grans, e especialment dels comtes e dels barons, moriren de diverses malalties que hom los donava, que no hi bastava hom a sebollir, tants ne morien tots els dies» (c. 160; V, p. 91-95).
- (9) *Gesta*, §41, 84. Llegim també com se'n descriu la pestilència a §43, 86.
- (10) El text és al c. 36 de la *Crònica general* (*vid.* l'edició d'A. SOBERANAS, Barcelona, Alpha, 1961, p. 145).
- (11) Per raons d'espai, no em detindrè ara sobre aquests aspectes. Remet a la versió escrita de la meua comunicació.
- (12) *Historia Sicula*, ed. de L.A. MURATORI dins *Renum Italianum Scriptores*, Milà, 1728, vol. XVIII, p. 1110-1111.
- (13) *Cfr.* amb les dues versions del pseudo-Puigpardines: ms. Y-III-4: E seguí's un miracle, que'l beneyt sent Arcís feu que ixqueren tantes mosques que a tantes gents e bèsties com picaven, tants morien (§63; 125); ms. Y-III-5: E estant aquí, esdevench-se un miracle, ço és, que del cors de sent Arsís, isqueren tantes mosques blanques que quants francesos picaven, tants morien (§77, p. 215).
- (14) A. CORTADELLAS, «Les mosques de Girona: erudició i fantasia», a *Revista de Girona*, 190 (1998).
- (15) D'aquesta crònica hi ha una edició de P.A. MUNCH (Douglas, Manx Society, 1874). El text es troba a la p. 325.
- (16) *Chronique rimée*, RHG, vol. 23, p. 91-93).

